

КУЗЬМИЧ О. Я.,

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри судочинства

*(Навчально-науковий юридичний
інститут**Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника)*

УДК 347.427.6

**ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ
У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ УНАСЛІДОК РЯТУВАННЯ
ЗДОРОВ'Я І ЖИТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ,
МАЙНА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ АБО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ**

Стаття присвячена аналізу специфіки зобов'язань, що виникають унаслідок рятування здоров'я і життя фізичної особи, майна фізичної особи або юридичної особи, на предмет можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб. Виходячи з розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних відносин, які діють від власного імені чи найменування, можуть володіти самостійними правами та (або) обов'язками, а також мають самостійний інтерес, зроблено висновок, що юридична природа зобов'язань, які виникають у зв'язку з рятуванням здоров'я і життя фізичної особи або юридичної особи (глава 80 Цивільного кодексу України), є такою, яка виключає участь у них третіх осіб.

Ключові слова: *третья особа, фізична особа, юридична особа, майно, держава, інша особа.*

Статья посвящена анализу специфики обязательств, возникающих вследствие спасения здоровья и жизни физического лица, имущества физического лица или юридического лица, на предмет возможности участия в таких правоотношениях третьих лиц. Исходя из понимания третьих лиц как субъектов гражданских отношений, которые действуют от своего имени или наименования, могут обладать самостоятельными правами и (или) обязанностями, а также имеют самостоятельный интерес, сделан вывод, что юридическая природа обязательств, возникающих в связи со спасением здоровья и жизни физического лица или юридического лица (глава 80 ГК Украины), является такой, что исключает участие в них третьих лиц.

Ключевые слова: *третье лицо, физическое лицо, юридическое лицо, имущество, государство, другое лицо.*

This article is devoted to the analysis of the specific nature of obligations arising from the salvation of the health and life of an individual, the property of an individual or legal entity for the possibility of participation in such relationships with third parties. Based on the understanding of third parties as subjects of civil relations acting on their own name or name, they may have independent rights and/or duties, as well as have an independent interest, it is concluded that the legal nature of the obligations that arise in connection with the salvation of health and life of an individual or legal entity (Chapter 80 of the Civil Code of Ukraine) is such as to exclude the participation of third parties.

Key words: *third person, natural person, legal entity, property, state, other person.*

Вступ. Як свідчить аналіз доктринальних досліджень, юридична природа зобов'язань, що виникають унаслідок рятування здоров'я і життя фізичної особи, майна фізичної особи або юридичної особи (глава 80 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України), неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців, підтвердженням чого слугують праці таких авторів: В.В. Луця, Є.О. Мічуріна, Д.С. Шапошнікова, В.А. Черната, О.О. Отраднної та інших. Однак і до сьогодні чимало питань юридичної природи таких зобов'язань, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень, залишаються дискусійними, одним із них є питання з приводу можливості участі в таких зобов'язаннях третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин.

Постановка завдання. З огляду на специфіку правового регулювання зобов'язань, що виникають унаслідок рятування здоров'я і життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України), а також розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин, основним завданням наукового дослідження є визначення можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб як самостійних суб'єктів цивільних правовідносин.

Результати дослідження. Так, згідно з ч. 1 ст. 1161 ЦК України, шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я і життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою в повному обсязі. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується державою в повному обсязі (ч. 1 ст. 1162 ЦК України). Як відзначено в юридичній літературі, деякі життєві ситуації, що складаються в реальній дійсності, можуть спонукати суб'єктів права, які не володіють необхідними повноваженнями та спеціальними навичками, до добровільного здійснення певних дій з метою рятування здоров'я, життя або майна іншої особи. Такі вчинки, як правило, пов'язані з виникненням надзвичайних ситуацій. У таких випадках особа за власною ініціативою намагається запобігти або якомога зменшити шкоду, яка може бути спричинена життю, здоров'ю іншої особи або її майну. Прикладом таких дій, зокрема, можуть бути гасіння пожежі, надання медичної допомоги, захист від нападу тварин [3, с. 970–971].

До ознак, характерних для цього правового інституту, в юридичній літературі зараховують такі: а) особа повинна здійснювати ці дії з метою рятування життя, здоров'я фізичної особи або майна фізичної чи юридичної особи, якому загрожує небезпека. Тобто дії повинні мати певну спрямованість, а саме відбуватися з метою запобігання шкоді здоров'ю або життю (рятування майна тимчасово відсутнього власника в умовах повені); б) особа, яка рятує здоров'я і життя іншої особи, повинна це робити за власною ініціативою, тобто вона не має бути наділена спеціальними повноваженнями на здійснення рятувальних дій. Такими повноваженнями вона може наділятися у зв'язку з виконанням нею свого професійного обов'язку, наприклад, працівник державної пожежної охорони, гірничорятувальна служба, рятувальник на воді; в) дії, пов'язані з рятуванням, повинні бути спрямовані на відвернення реальної загрози для життя, здоров'я особи або загрози для майна особи. Критерієм розмежування реальної та уявної загрози має бути очевидність несприятливих наслідків, які загрожують особі або її майну; г) наявність шкоди, яка завдана рятівникові або його майну в результаті вчинення рятувальних дій; д) причинний зв'язок між шкодою, яка завдана особі-рятівнику або його майну, та рятувальними діями, які він учинив [3, с. 970–971].

Як відзначено Д.С. Шапошніковим, цей вид зобов'язань виникає за наявності двох фактів, першим із яких є правомірна дія, спрямована на рятування майна фізичної або юридичної особи, а другим фактом є завдання шкоди рятувальнику. Разом вони утворюють складну юридичну сукупність, яка й слугує підставою виникнення цивільних прав та обов'язків у загальному контексті відносин, пов'язаних із відшкодуванням рятувальнику зазначеної ним шкоди [5, с. 12]. Такі зобов'язання, пише автор, називають «зобов'язаннями, що виникають унаслідок відвернення шкоди». Підставою їх виникнення є свідомі правомір-

ні дії особи, яка без відповідних повноважень рятує майно іншої особи, і за цією ознакою досліджувані зобов'язання відрізняються як від договірних, так і від деліктних зобов'язань [5, с. 13].

До підстав виникнення (юридичних фактів) аналізованих зобов'язань у юридичній літературі зараховують такі: 1) наявність реальної загрози знищення або пошкодження майна іншої особи; 2) відсутність у рятувальника відповідного обов'язку вчиняти рятувальні дії щодо зазначеного майна; 3) спрямованість дій на рятування майна іншої особи. При цьому для виникнення зобов'язання внаслідок рятування майна іншої особи важливими є умови щодо істотної цінності майна та заподіяння рятувальнику шкоди внаслідок учинення ним рятувальних дій [2, с. 21–22].

Аналізуючи обмеження щодо виникнення цього зобов'язання, Є.О. Мічурін пише, що шкода, заподіяна фізичній особі, яка рятувала життя чи здоров'я іншої особи, має бути наявною. Це може виявлятися у шкоді здоров'ю особи, яка постраждала під час рятування іншого життя та діяла без спеціальних на те повноважень (каліцтво, інше ушкодження здоров'я чи смерть). Шкода, якої зазнала особа під час рятування чужого життя, що має майновий характер, може виявлятися в пошкодженні, знищенні майна особи, яка рятувала життя іншої фізичної особи. До останніх належать утрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням належної їй речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) [1, с. 348–349].

Особа, котра рятувала майно фізичної чи юридичної особи, повинна діяти без відповідних повноважень і при цьому рятувати чуже майно, яке має істотну цінність, від реальної загрози. Отже, загроза майну іншої особи має бути наявною, очевидною для всіх, але не такою, що існує лише в уяві особи, яка вчиняє дії з «рятування» чужого майна [1, с. 349].

У силу своєї специфіки зобов'язання, про які йдеться, є доволі схожим на зобов'язання, які виникають у зв'язку з учиненням дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 78 ЦК України). Ці зобов'язання, як зауважує В.А. Чернат, об'єднує те, що підставою виникнення одних та інших є вчинення рятувальних дій на користь іншої особи [4, с. 262]. Іншими словами, передумовою для виникнення кожного із зобов'язань є вчинення дій у чужому інтересі, що, власне, і є визначальною спільною особливістю для кожного із цих зобов'язань.

Що стосується суб'єктного складу таких зобов'язань, то в юридичній літературі виділяють три категорії учасників таких зобов'язань, а саме: «рятувальник», «держава», «утриманці рятувальника або інші особи, вказані у законі». «Рятувальником» є особа, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, що має істотну цінність. У разі завдання шкоди цій особі каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я рятувальник виступає також кредитором у зазначених зобов'язаннях. «Держава» є боржником, зобов'язаним відшкодувати шкоду, завдану особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, у повному обсязі. «Утриманці рятувальника або інші особи, вказані у законі», тобто особи, які набувають права вимоги до держави про відшкодування шкоди (тобто стають кредиторами) у випадках завдання смерті особі, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, що має істотну цінність [5, с. 19].

Як впливає з наведеного, а також глави 80 ЦК України (рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи), кредиторами в таких зобов'язаннях є особи, якими рятувалося життя, здоров'я та майно інших осіб, а боржниками – особи, життя, здоров'я та майно яких рятувалося відповідно. І тільки у випадку, якщо шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, як і у випадку, коли такою особою без відповідних повноважень рятувалося здоров'я та життя іншої особи, боржником буде держава, оскільки в цьому випадку законодавцем, згідно з ч. 1 ст. 1161, ч. 2 ст. 1162 ЦК України, обов'язок із відшкодування такої шкоди покладається безпосередньо на державу. У цьому випадку варто погодитися з думкою Є.О. Мічу-

ріна з приводу того, що така позиція законодавця обумовлена конституційним положенням, про яке йдеться в ст. 3 Конституції України, згідно з яким права фізичних осіб (зокрема права на життя та здоров'я як одні з найважливіших) становлять зміст і спрямованість діяльності держави [1, с. 358].

Що стосується можливості фізичних осіб бути сторонами такого зобов'язання, то жодних обмежень щодо їхньої правосуб'єктності законодавцем не передбачено, що зумовлено передусім юридичною природою таких зобов'язань.

Отже, як випливає зі специфіки зобов'язань, про які йдеться, та розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних відносин зокрема, які діють від власного імені чи найменування, можуть володіти самостійними правами й (або) обов'язками, а також мають самостійний інтерес, юридична природа зобов'язань, які виникають у зв'язку з рятуванням здоров'я та життя фізичної особи або юридичної особи (глава 80 ЦК України), є такою, яка виключає участь у них третіх осіб.

Як уже відзначалося, одним із юридичних фактів, на підставі яких виникають аналізовані правовідносини, є виникнення шкоди в особи, яка рятувала здоров'я і життя фізичної особи, майно фізичної особи або юридичної особи. Іншими словами саме по собі вчинення одним із учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) дій, які спрямовані на рятування здоров'я і життя фізичної особи, майно фізичної особи або юридичної особи, автоматично не призводить до виникнення таких правовідносин, тому на момент учинення відповідними учасниками цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) дій рятувального характеру останні, як й особи, в інтересах яких такі дії вчинялися, залишаються й надалі учасниками цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), а суб'єктами таких правовідносин вони стають безпосередньо з моменту настання шкоди, тобто за наявності складу відповідних юридичних фактів. З огляду на сказане, до виникнення аналізованих зобов'язань осіб, в інтересах яких учинялися дії рятувального характеру, треба розглядати саме як інших, а не третіх. Як уже відзначалося, третіми особами є суб'єкти цивільних правовідносин, які діють у такому правовідношенні від власного імені або найменування, є належним чином ідентифікованими й володіють відповідним обсягом суб'єктивних прав та (або) обов'язків, що не є характерним як для осіб, здоров'я, життя і майно яких рятувалося, так й осіб, які без відповідних повноважень рятували здоров'я, життя і майно фізичних і юридичних осіб до моменту виникнення у них відповідної шкоди.

До моменту виникнення відповідної шкоди в осіб, які без відповідних повноважень рятували життя, здоров'я і майно фізичних та юридичних осіб, як й в осіб, життя, здоров'я та майно яких рятувалося, жодних суб'єктивних прав та обов'язків не виникає, а отже, відповідно, й не може йтися про виникнення як такого правовідношення, у зв'язку з чим до моменту виникнення такого правовідношення такі учасники цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) є іншими особами, а не третіми. З огляду на наведене, коли в юридичній літературі в межах аналізованого виду цивільного правовідношення йдеться про чужий інтерес, то в цьому випадку мають на увазі інтерес, який лежить в основі вчинення дій одним учасником цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) щодо іншого, а не інтерес, який має місце в межах уже чинного цивільного правовідношення, тому необхідно відмежовувати інтереси, які мають місце на стадії виникнення відповідного цивільного правовідношення, від інтересів у межах цивільного правовідношення, яке вже виникло. У першому випадку йдеться про інтереси учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), а в другому випадку – вже інтереси суб'єктів цивільного правовідношення.

У цьому випадку не можна не звернути увагу на одну з форм, якою опосередковується участь третіх осіб у цивільних правовідносинах, де поряд із основним (головним) цивільним правовідношенням існує й додаткове, одна зі сторін якого щодо основного (головного) й виступає як третя особа. Саме наявний між такими правовідношеннями зв'язок став передумовою для визнання сторони додаткового правовідношення як третьою особи щодо основного (головного). Тільки в силу такого правового зв'язку остання має

можливість безпосередньо впливати на динаміку (рух) основного (головного) цивільного правовідношення, а останнє – на додаткове, як наслідок, на третю особу як одну зі сторін останнього.

Що стосується аналізованого виду недоговірного зобов'язання, то в цьому випадку йдеться про одне зобов'язання, яке не перебуває у правовому зв'язку з іншими правовідношеннями як додатковими, що є також важливим аргументом на користь висновку про неможливість опосередковування таким правовідношенням, крім сторін, ще й третіх осіб.

З огляду на специфіку аналізованого цивільного правовідношення, виникає запитання щодо можливості визнання як третьої особи держави як одного з учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), яка в цьому правовідношенні в окремих випадках може брати участь як боржник. Так, згідно з ч. 1 ст. 1162 ЦК України, шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується державою. Тобто держава Україна як учасник цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) стає боржником відповідного цивільного правовідношення в силу правового зв'язку конституційного характеру з особою, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я, життя і майно інших осіб, яке має істотну цінність. Тобто в цьому випадку, як і у випадку з вищенаведеною формою участі третіх осіб у цивільних правовідносинах, мають місце два правовідношення, одне з яких передбачає правовий зв'язок конституційного характеру держави з особою, яка без відповідних повноважень рятувала життя, здоров'я і майно істотної цінності інших осіб, а інше правовідношення – це правовідношення, яким опосередковувалося покладення обов'язку з відшкодування шкоди на державу. Як впливає з наведеного, в кожному з правовідношень, якими опосередковується участь держави в зобов'язаннях, які виникають у зв'язку з рятуванням здоров'я і життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України), остання виступає як сторона.

Однак сторони зобов'язання і треті особи, як уже відзначалося, є різними суб'єктами цивільних правовідносин, кожен із яких має індивідуальне ім'я чи найменування, а отже, є належним чином ідентифікованими, а також мають самостійні суб'єктивні права та (або) обов'язки й, відповідно, інтерес. Третя особа як суб'єкт цивільного правовідношення може бути виключно в межах цивільного правовідношення як правової категорії; поза її межами той чи інший учасник цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) як третя особа виступати не може. Навіть і в тих випадках, коли той чи інший суб'єкт цивільного правовідношення, будучи стороною додаткового правовідношення, водночас є третьою особою щодо основного (головного) цивільного правовідношення, він є таким, який також має безпосередній стосунок до цивільного правовідношення як правової категорії. З урахуванням сказаного, а також того, що сторони і треті особи в зобов'язальних правовідносинах є самостійними суб'єктами, підстав для позитивного висновку з приводу можливості визнання держави в межах аналізованого виду зобов'язання як третьої особи немає.

З іншого боку, на що необхідно звернути увагу, особи, здоров'я і життя, а також майно істотної цінності яких рятувалося, сторонами аналізованого зобов'язання також не стають. Крім того, з моменту виникнення такого зобов'язання такі особи є такими, які в жодному правовому зв'язку з зобов'язанням, про яке йдеться, не перебувають, залишаючись і надалі щодо нього учасниками цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), так як таких підстав для визнання і їх як третіх осіб немає.

Про правовий зв'язок із цивільним правовідношенням можна вести мову тільки у випадку, якщо учасник цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), ставши третьою особою на підставі відповідних юридичних фактів, володіє відповідними суб'єктивними правами та (або) обов'язками, зокрема або в межах додаткового правовідношення, або в межах основного (головного), внаслідок чого перебуває у правовому зв'язку з однією зі сторін відповідного правовідношення чи обома водночас. Проте в межах аналізованого правовідношення особи, здоров'я і життя, а також майно істотної цінності яких рятувалося, сторонами такого пра-

вовідношення не стають, відповідно, жодних суб'єктивних прав та (або) обов'язків щодо такого правовідношення в них не виникає.

Отже, як до моменту виникнення аналізованого правовідношення, так і після його виникнення особи, здоров'я і життя, а також майно істотної цінності яких рятувалося, залишаються й надалі іншими особами, тобто учасниками цивільних відносин (ст. 2 ЦК України). Такі учасники цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) не володіють жодними суб'єктивними правами та (або) обов'язками, а отже, якимось чином вплинути на динаміку (рух) аналізованого виду недоговірного зобов'язання вони не можуть.

Отже, як впливає з наведеного, в межах аналізованих зобов'язань ні особи, щодо яких учинялися дії рятувального характеру, ні держава Україна не є такими, яких можна визнавати як третіх осіб. У цивільних правовідносинах зобов'язального характеру один і той самий учасник цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) може бути водночас стороною й основного (головного) цивільного правовідношення, і додаткового, однак у цьому випадку як таких підстав для визнання його як третьої особи не буде, що є характерним для однієї з форм участі третіх осіб, де сторона додаткового правовідношення в силу його правового зв'язку з основним (головним) виступає щодо останнього як третя особа. В останньому випадку як сторони основного (головного) цивільного правовідношення і третьої особи як сторони додаткового виступають різні учасники цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), кожен із яких має своє ім'я чи найменування, а також індивідуальні суб'єктивні права та (або) обов'язки.

Висновки. Отже, як впливає зі специфіки зобов'язань, про які йдеться, і розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних відносин зокрема, які діють від власного імені чи найменування, можуть володіти самостійними правами та (або) обов'язками, а також мають самостійний інтерес, юридична природа зобов'язань, які виникають у зв'язку з рятуванням здоров'я і життя фізичної особи або юридичної особи (глава 80 ЦК України), є такою, яка виключає участь у них третіх осіб.

Список використаних джерел:

1. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : [монографія] / Є.О. Мічурін. – Х. : Юр. світ, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. – 482 с.
2. Пленюк М.Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.Д. Пленюк. – К., 2017. – 39 с.
3. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 2. – 2005. – 640 с.
4. Чернат В.А. Зобов'язання внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи / В.А. Чернат // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 260–265.
5. Шапошніков Д.С. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Д.С. Шапошніков. – Одеса, 2005. – 26 с.

